

J. F. Heijbroek

Een onbekend portret van Fritz Mannheimer door Kees van Dongen

Tegenover de voormalige woning van de hoofddirecteur van het Rijksmuseum ligt een door Jos Th. J. Cuypers ontworpen villa, die dateert uit 1913 (afb. 1). Dit pand, Hobbemastraat nr. 20, werd van 1921 tot 1939 bewoond door dr. Fritz Mannheimer (1890-1939). De riante woning was eigendom van de in 1912 opgerichte Commanditaire Vennootschap 'Mendelssohn & Co. Amsterdam', waarvan Mannheimer sedert 1921 de feitelijke leiding had. In de jaren twintig en dertig legde hij een grote kunstcollectie aan die bestond uit beeldhouwkunst en kunstnijverheid van internationale allure, enkele zeer goede schilderijen en belangrijke tekeningen waaronder werken van Boucher, Fragonard en Watteau. Vrijwel alle werken uit zijn collectie waren van een buitengewoon hoge kwaliteit.¹ Mannheimer liet zich vermoedelijk door uitstekende kenners adviseren; bovendien was hij bereid hoge prijzen te betalen. In 1939 werd Mannheimer ernstig ziek. Zijn verzorging was, na enig aarzelen van zijn kant, toevertrouwd aan Marie Annette Reiss, met wie hij tijdens zijn ziekbed trouwde. Ruim twee maanden na zijn huwelijk overleed hij op zijn buitenverblijf te Vaucresson bij St. Cloud. Zijn kunstverzameling werd door de Duitse bezetters grotendeels overgebracht naar het klooster Hohenfurt in Bohemen en vlak voor de capitulatie naar de zoutmijnen van Aussee. Het was de bedoeling dat de collectie Mannheimer op den duur deel zou uitmaken van het te bouwen

Führer-Museum in Linz. Het grootste gedeelte van de kunstcollectie is na de oorlog naar ons land teruggekeerd. Na jarenlang touwtrekken met mevrouw Mannheimer zijn uiteindelijk in 1952 zeer veel belangrijke stukken uit Mannheimers collectie via verschillende instanties in het Rijksmuseum terecht gekomen.

Over de lotgevallen van de collectie Mannheimer is de afgelopen jaren veel aan het licht gekomen.² Over Mannheimer zelf is maar weinig bekend. In 1974 wijdde M.D. Haga in dit tijdschrift een artikel aan deze verzamelaar en zijn collectie.³ Hierin komen aan het slot twee portretten ter sprake. Het vroegste, getekend door mevrouw A. Roland Holst-de Meester, dateert vermoedelijk uit het begin van de jaren twintig.⁴ Het tweede is een krijtschets met kleuraanwijzingen uit 1924 getekend door Jan Veth (afb. 2).⁵ Deze beeltenis is vermoedelijk een voorstudie voor het geschilderde portret, dat Veth in datzelfde jaar van Mannheimer maakte en dat onvoltooid bleef. Dit werk is tijdens de tweede wereldoorlog verloren gegaan. Enkele jaren geleden kwam een vierde portret van Mannheimer tevoorschijn, althans een afbeelding ervan (afb. 3).

In 1977 verwierf namelijk de door Frits Lugt opgerichte Fondation Custodia in Parijs ruim 150 brieven van Kees van Dongen aan zijn neef Joop Siedenburg, die in de jaren twintig en dertig de leiding had van kunsthandel Frans Buffa en Zonen te Amsterdam. De

Afb. 1. Het huis van dr. Fritz Mannheimer aan de Hobbemastraat nr. 20. Deze villa werd ontworpen door Jos. Th. J. Cuypers (1861–1949), de zoon van de architect van het Rijksmuseum.

Afb. 2 (onder). Jan Veth, Portret van dr. F. Mannheimer, 1924. Zwart en rood krijt, 290 × 235 mm. Rijksprentenkabinet, Amsterdam, inv. 1962 : 221.

correspondentie beslaat de periode 1927–1957 en heeft voor een belangrijk deel betrekking op enkele exposities die Van Dongen in de jaren dertig in Nederland hield.⁶ Verschillende brieven zijn openhartig van toon en geven een levendig beeld van de manier waarop Van Dongen met zijn klanten omging. Behalve brieven bevat de verzameling ook een groot aantal foto's van werken van de tot Fransman genaturaliseerde Nederlander. Eén ervan is een portret van Fritz Mannheimer dat Van Dongen ca. 1930 van deze Amsterdamse verzamelaar maakte maar dat uiteindelijk niet werd geaccepteerd door de opdrachtgever. Voorafgaand aan dit werk had Van Dongen een portret van de moeder van Mannheimer gemaakt.⁷

Uit de correspondentie met Siedenburg krijgt men er een goed beeld van hoe Van Dongens portretten tot stand kwamen. Zo schrijft hij onder meer: *Je weet dat ik een rare scharrelaar ben en er een aparte manier van werken op na houdt. Een portret duurt ongeveer drie weken met drie uur effectief arbeid. Ik werk ongeveer een uur (of twee) de eerste zitting, laat dan 't model een week rusten (tusschen die twee zittingen werk ik wat aant ding zonder model) dan weer een tweede zitting van een uur ongeveer met geen eene halte en meestal een derde zitting of soms een vierde.*⁸

Wanneer klanten uit Nederland hem benaderden voor een portretopdracht probeerde hij deze verzoeken om der wille van de prijs soms te combineren met andere. *'... Als ik dus uit de hoek moet komen, voor een portret in holland te komen maken vraag ik 30 000 francs [= ca. f 2550,-], zoo ik er 2 of 3 heb kan ik de prijs verlagen tot 20 000 francs [= ca. f 1700,-] stuk...'*⁹ In het algemeen vond men zijn vraagprijs in de jaren dertig hoog. Zo kwam dr. M.D. Henkel in 1938, toen hij dertig jaar als conservator verbonden was aan het Rijksprentenkabinet, bij Van Dongen langs om te informeren naar de prijs van een portret van zijn echtgenote. Hoewel Henkels vrouw zeer gecharmeerd was van het werk van Van Dongen, kwam het ondanks aandringen van de kunstenaar niet tot een portretopdracht. Een saillant detail uit de correspondentie is dat Van Dongen geen flauw idee had wie die *dr. Henkel of Heinkel*

Afb. 3. Kees van Dongen, Portret van dr. F. Mannheimer, ca. 1930. Olieverf op doek 55 x 46 cm. Verblijfplaats onbekend. Foto: Fondation Custodia (coll. F. Lugt), Parijs.

uit Amsterdam eigenlijk was.¹⁰ Om Mannheimer zo ver te krijgen zijn portret toch te accepteren vroeg Van Dongen aan zijn neef een tentoonstelling te organiseren bij kunsthandel Buffa waar het werk dan geëxposeerd zou kunnen worden. De kunstenaar instrueerde Siedenburg per brief hoe hij Mannheimer moest benaderen: *Ik maakte een tijdje geleden een klein portret voor Dr. Fritz Manheimer te Amsterdam. Portret van zijne moeder een klein doekje van 0,55 x 0,46. Hij betaalde me dit 150 000 francs [= ca. f 14 525,-] en bestelde me iets later voor dezelfde prijs zijn eigen portret wat ik in Biarritz maakte. Dit laatste portretje is nog niet geleverd. hij vond 't niet goed gelykend. Die Manheimer is een soort vriend van mij altijd zeer druk bezig, hij is bankier (maison Mendelssohn & Co Heerengracht 412 Adam) dus heeft weinig tijd te geven voor schilderijen kijken en begrijpt ook niet veel van kunst. Toch zou het dunkt mij heel nuttig kunnen wezen die man vóór de tentoonstelling uit mijn naam op te bellen hem te zeggen dat je eene tentoonstelling van mijn werken organiseert enz. en hem meteen te vragen of hij dat portretje van zijn moeder zou willen leenen voor tijdens de tentoonstelling. Terzelfder tijd hem zeggen dat je ook zijn portret in mijn atelier gezien hebt en 't prachtig vind en hem vragen of hij er niets tegen heeft dat je dat ook exposeer[t]. Zoo ja kan ik het je gemakkelijk oversturen en als je wat goede kritiek daarop hebben kan houdt hij natuurlijk dat portret wel. Hiernevens eene photo van zijn portret grootte (0,55 x 0,46). Ook trachten hun de andere schilderijen te laten zien en hem vier of zes stuks te verkoopen. Natuurlijk hooge prijzen (prix d'ami) maar niet zoo hoog als de portretten. Laat hem begrijpen dat als deze dingen zelfs goedkoopers zijn als de portretten dat is aangezien 't landschappen of studiekoppen zijn en geen bestelde portretten. Doe zoo als je 't best denkt. Breng hem desnoods wat schilderijtjes bij hem thuis als hij geen tijd vind naar je toe te koomen. In ieder geval moet je die man 't eerste hebben en vóór de publieke tentoonstelling...*¹¹

Mannheimer was echter vastberadener dan Van Dongen had gedacht. Hij weigerde om principiële redenen op het verzoek in te gaan; het werk is inderdaad niet geëxposeerd op de

verkooptentoonstelling in 1931/1932. In 1937 hing het wel op de retrospectieives die resp. in Eindhoven en Amsterdam (Stedelijk Museum) ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van Van Dongen werden gehouden.¹² Het werk werd daar aangemerkt als een doek *uit het bezit van de kunstenaar*. Wat er nadien mee gebeurde, is niet bekend. Het is sedert 1937 niet meer tentoongesteld. Thans rest ons nog slechts een foto van het portret van de man, wiens collectie voor het Rijksmuseum één van de belangrijkste aanvullingen betekende.

Noten

¹ Mannheimer heeft zich een enkele keer laten leiden door de 'mode' van zijn tijd, zoals bij de aankoop van 'Vermeers' *Dame en heer aan spinet*. Dit werk bleek, zoals H. van de Waal in 1962 aantoonde, een Van Meegeren te zijn.

² A. Venema, *Kunsthandel in Nederland 1940-1945*, Amsterdam 1986, pp. 172-185 en pp. 488-493; E. Leiser, 'Hitlers Kunstraub für Linz', *Du. Die Zeitschrift für Kunst und Kultur* (1987) nr. 11, pp. 64-65.

³ M. D. Haga, 'Mannheimer, de onbekende verzamelaar', *Bulletin van het Rijksmuseum* 22 (1974), pp. 87-95.

⁴ Afgebeeld in Haga, *op.cit.* (noot 3), p. 92. De verblijfplaats van deze tekening is niet bekend.

⁵ Deze tekening bevindt zich in de collectie van het Rijksprentenkabinet (inv. 1962 : 221) en is afgebeeld in Haga, *op.cit.* (noot 3), p. 93. Zie ook J. Huizinga, *Leven en werk van Jan Veth*, Haarlem 1927, p. 240, nrs. 953 en 954.

⁶ Naast de brieven aan J. Siedenburg bevat dit dossier, dat de Fondation Custodia kocht van H. Siedenburg, ook een zestal brieven (geschreven omstreeks 1900) van Van Dongen aan een Rotterdamse jeugdvriend, Chris Addicks, en een groot aantal documenten waaronder foto's, tentoonstellingscatalogi enz. Het is opmerkelijk dat deze correspondentie in de tot nu toe verschenen literatuur over Van Dongen niet is gebruikt. Slechts één brief van Van Dongen aan Siedenburg (d.d. 18 februari 1935) werd in extenso gepubliceerd in A. Venema, *Nederlandse schilders in Parijs 1900-1940*, Baarn 1980, pp. 129-130. In de in dit artikel geciteerde brieven van Van Dongen zijn z'n spellingfouten gehandhaafd.

⁷ De verblijfplaats van dit portret is mij niet bekend.

⁸ Brief van Kees van Dongen aan J. Siedenburg, d.d. 21 februari 1935 (inv. nr. 1977-A-723). Brievencollectie Fondation Custodia (coll. F. Lugt), Parijs.

⁹ Idem.

¹⁰ Brief van Kees van Dongen aan J. Siedenburg, d.d. 12 november 1938. (inv. nr. 1977-A-777). Brievencollectie Fondation Custodia (coll. F. Lugt), Parijs.

¹¹ Brief van Kees van Dongen aan J. Siedenburg, d.d. 28 november 1931. (inv. nr. 1977-A-709). Brievencollectie Fondation Custodia (coll. F. Lugt), Parijs.

Van Dongen doelde hier vermoedelijk op de *Tentoonstelling van nieuwe werken door Kees van Dongen*, Amsterdam (Frans Buffa en Zonen), 12 december 1931-10 januari 1932.

¹² Van Dongen 1877-1937, catalogus Amsterdam (Stedelijk Museum) 1937, nr. 64 en *Van Dongen 1877-1937*, catalogus Eindhoven (Stedelijk Van Abbe-museum) 1937, nr. 41.